

MIS ON POPULISM?

BIBLIOTHECA POLITICA

SARJA KOLLEGIUM

Eiki Berg (Tartu Ülikool)

Mari-Liis Jakobson (Tallinna Ülikool)

Leif Kalev (Tallinna Ülikool)

Ott Lumi (ettevõtja)

Kristi Raik (Rahvusvaheline Kaitseuringute Keskus)

Georg Sootla (Tallinna Ülikool)

Tallinna Ülikool

Jan-Werner Müller

MIS ON POPULISM?

Inglise keelest tõlkinud Triinu Pakk

TLÜ Kirjastus
Tallinn 2018

Bibliotheca POLITICA

Bibliotheca Politica
Jan-Werner Müller
Mis on populism?

Tõlgitud väljaandest:
Jan-Werner Müller
What Is Populism?
Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2016

Raamatu aluseks on Inimteaduste Instituudis (*Das Institut für die Wissenschaften von Menschen*) korraldatud ühiskonnateaduste-alane loengusari. Inimteaduste Instituut on Viinis asuv sõltumatu rahvusvaheline teadusasutus

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Toimetanud Eva Kolli
Konsultant Mikko Lagerspetz
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

© 2016, Jan-Werner Müller
Kõik õigused kaitstud
Autoriõigus (tõlge): Triinu Pakk, 2018
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2018

ISSN 2613-6279
ISBN 978-9985-58-858-1

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

SAATEKS

POPULISM LÄÄNERIIKIDE POLIITIKA TURBULENTSIAJASTUL

On suur heameel jõuda esimese teose ilmumiseni „Bibliotheca Politica“ raamatusarjas. Riigiteaduslik kirjandus on seni eesti keele- ja teadmisteruumis suhteliselt tagasihoidlikult esindatud. Loodetavasti aitab poliitika ja valitsemise alase kirjasõna laienemine aja jooksul kaasa teadmistaseme tõusule ning oskuslikumate lahendusteni jõudmisele Eesti elu edendamisel.

Et just Jan-Werner Mülleri raamat „Mis on populism?“ osutus sarja avateoseks, ei olnud taotluslik. Samas sobib see tekst kenasti sarja eesmärkidega. Püüame „Bibliotheca Politicas“ vahendada rahvusvahelist teadmust poliitika ja valitsemise tänaste väljakutsete mõtestamiseks. Rõhuasetus on uuematel teostel ja potentsiaalselt arutelu tekitavatel käsitlustel, et saada lugejad kaasa ja edasi mõtlema.

Viimasel kümnendil on läänemaailmas esile kerkinud põhivoolupoliitikale alternatiivsete jõudude uus laine. Uusrahvuslased ja uusvasakpoolsed on esitanud väljakutse aastakümnete pikkusele uusliberaalsele konsensusele, mida paradoksaalselt on Euroopas püsti hoidnud ka konservatiivsed ja sotsialistlikud põhivooluerakonnad. Uusi jõude iseloomustavad väga erinevad eesmärgid ja rõhuasetused, ent ühine on seniste eliitide ja poliitikate kritiseerimine ning rahvale apelleerimine.

Populismi kui poliitikastrateegia keskmeks on riigi võimueliidi ja rahva vastandamine, lubadus pidada rahva tahet ülimumlikuks ning oma erakonda või liikumist selle väljendajaks. Nii on uusi poliitjõude lihtne tervikuna populistideks sildistada ja sellest lähtudes suhtumist kujundada. Sel juhul jääb aga märkamata alternatiivide mitmekesisuses peituv positiivne potentsiaal. Osal jõududel ja ideedel on eeldusi lääneliku demokraatia värskendamiseks, teised kujutavad endast riske. Ning need võimalused ja riskid esinevad ka ühe poliitilise jõu sees eri aegadel eri intensiivsusega.

Siin selgema arusaama kujundamine on üks Mülleri raamatu väärtusi. Müller pakub meile pidepunktid demokraatia seisukohalt ohtliku populismi väljaselgitamiseks ja analüüsiks. Oht demokraatiale väljendub eeskätt pluralismivastasuses, teiste jõudude mitteaktsepteerimises ja püüdluses ainuvõimule. See on kvalitatiivselt teistsugune kui eliidi kritiseerimine või isegi maagiliste lahenduste pakkumine, mida populistid samuti teevad. Ainult oma toetajate õigeks rahvaks pidamine ning teiste kujutamine paheliste, hukkamõistu ja karistust väärivatena on selged ohumärgid.

Nagu Müller välja toob, ei peaks Itaalias populismimuret tekitama mitte Viie Tähe Liikumise vaimse liidri Beppe Grillo kurtmine senise võimueliidi üle, vaid väide, et tema liikumine tahab (ja väärrib) ei midagi vähemat kui sada protsenti parlamendikohtadest, sest kõik teised konkurendid olevat korrumppeerunud ja ebamoraalsed. Selle loogika järgi oleks viimaks vaid Grillo Viie Tähe Liikumise toetajaskond see õige ja puhas itaalia rahvas. Ent mis saab

siis teistest inimestest või demokraatia võimest anda hää l erinevatele arusaamadele ja huvirühmadele?

Autoritarismikiusatus tuleb eriti selgelt välja, kui populistlik erakond pääseb valitsema ja hakkab oma võimu kindistamiseks riigiinstitutsioone ja reegleid ümber tegema. Itaalias pole me seda Viie Tähe Liikumise ja Põhjaliiga populistlikuks peetava valitsuse puhul vähemalt saatesõna kirjutamise ajaks näinud. Küll sobib värvikaks näiteks laiemast maailmast Venezuela. Euroopas toimuvad vaidlused Ungari ja Poola valitsuste poliitika üle. Kuivõrd on need mured põhjendatud, jäägu juba iga lugeja hinnata.

Samas võib populismi mõista ka positiivsemas võtmes, demokratiseeriva ja vabastava nähtusena. Ilma populismita võib demokraatiast kiiresti saada valikutevaene oligarhia, kus vaadatakse vaid, et siseringi käsi hästi käiks. Mõõdukal määral populismi võib pakkuda värskest ega lase võimukandjail liiga mugavaks minna. Selles tähenduses on populism rahvale apelleeriv poliitikastiil ja seda kasutavad paljud. Teiste seas apelleerib otse rahvale – usklিকে – ka paavst Franciscus oma kiriku uuendamise algatustes, ent teda me tavapäraselt populistiks ei nimetaks. Mõistagi on selline avaralt mõistetav populism midagi muud kui see, mis Mülleri tähelepanu keskmes. Ent populismi akadeemilisi ja teisi käsitusi ongi palju ning rõhuasetused erinevad.

Populismi tänase tõusu levinud seletuseks on majanduskriis, rändekriis ning eeskätt nende lahendamise viisid, mis

on tekitanud paljudes tunde, et eliit ei hooli tavainimestest. Selle kõrval tasuks aga vaadata ka laiemat konteksti. Populismi on mõistetud reaktiivse või isegi tsüklilise nähtusena, mille esilekerkimist saab seostada nii sotsiaalsete kui ka tehnoloogiliste arengutega.

Kui veel mõne kümnendi eest saime arenenud demokraatiatest rääkida kui massimeediaühiskondadest, kus sõltumatul ajakirjandusel oli kandev roll poliitilise teabe vahendajana, siis tänaseks on see roll oluliselt õõnsam. Kommertsialiseerumisega on kaasnenud lugejatähelepanu otsimine põneva ja värvika, kohati eksitava teabevooga, lühisõnumitega sisuliste seletuste asemel, mis on oluliselt vähendanud traditsioonilise meedia autoriteeti.

Internet ja eriti sotsiaalmeedia võimaldavad infolevitajaks tõusta kõigil, kellel on pealehakkamist, veidi vahendeid ning kasvõi üpris kitsukest ühiskonnasegmenti kõnetav sõnum, rääkimata hästirahastatud poliitkampaaniatest, mis saavad palgata selliseid sotsiaalmeediapommitajaid, nagu oli *Cambridge Analytica* oma algoritmipõhise täppismanipuleerimisega. Valimistulemuste mõjutamine sellele spetsialiseerunud ettevõtete ja luureagentuuride kaudu teravdab muresid seoses demokraatia võimega kodanike elistusi sisuliselt esile tuua ja kajastada.

Tänapäeva poliitika ja valitsemine kaldub premeerima häältepüüdmisele spetsialiseeruvaid poliitikuid ja endale kaitsemüüre ehitavaid ametnikke. Hääli püüdev poliitik läheb kaasa meedia ootustega. Ent poliitilise suhtekorralduse abil kaunite fassaadide maalimine ja süümängud,

pseudosündmuste loomine ja otsene eksitamine kipuvad varem või hiljem muutuma paljudele läbinähtavaks ning tekitavad tüdimust või vastuseisu. Tehnokratiseerunud valitsemine võib toota kenasid arvnäitajaid, mille abil võimueliit saab ennast ja teisi veenda, et kõik sujub, aga kui paljude tavakodanike isiklik kogemus seda ei kinnita, õõnestab see poliitilist legitiimsust palju laiemalt.

Vastureaktsioonil on palju vorme, alustades lihtsalt võõrandumisest ning minnes edasi *Occupy*- või *Pegida*-sarnaste protestide ja sotsiaalmeediakogukondade kajakambritega, alternatiivsete poliitiliste liikumiste ja erakondadega. Ent tänase suhteliselt sissepoolepööratud ja vähearutleva vastuseisu pinnalt on raske kujundada suurt osa ühiskonnast kõnetavat positiivset programmi, millest tekkiks uus poliitiline põhivool. Nii võimueliit kui rahulolematud alternatiivjõud suudavad end hetkel taastoota, ent mitte kehtestada – ning populismileegi lõõmamiseks on kütust kui palju.

Populismi tsüklilisust, tõusu- ja mõõnalainete vaheldumist leiame ka Eesti puhul. Seni viimaseks mõõnapunktiks võib pidada 2011. aasta valimisi, kui Riigikokku sai vaid neli suurt erakonda ning võis rääkida erakonnasüsteemi paikaloksumisest. See ei tähenda mõistagi, et oleksid puudunud maagilisi lahendusi pakkuvad poliitikaettepanekud või värvikas keelekasutus, ent need jäid praktilises valitsemises kõrvaliseks ning erinevus 1990. aastate poliitikast oli drastiline.

Tulemuses ei väljendunud valijate lõplik rahulolu ega erakonnasüsteemi tõrgeteta toimimine – selle kummutasid

juba aasta hiljem järgemööda lahvatanud skandaalid erakondade rahastamise ja valeliku poliitika ümber –, vaid pigem alternatiivide puudumine. 2015. aastal pääseski Riigikokku kaks uut erakonda. Vabaerakond lubas rahvale moraalsemat poliitikat ning kritiseeris valitsevat poliitliiti kartellistumise ning hämarate rahastusmudelite eest. Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna tõusule aitas eeskätt kaasa kooseluseaduse vastuvõtmine, mis avalikust arvamusest mööda tõttas ning seetõttu samuti hästi eliidi rahvast võõrandumise näiteks sobis.

Kui 2015. aasta valimiste kontekstis olid uued protestimeelsed jõud pigem kui omamoodi värske õhk esindusdemokraatia veidi sumbuma hakanud kambrites, siis 2019. aasta valimiste eel leiame lisaks veelgi suurenenud mitmekesisusele ka teatud märke pluralismivastasusest ja ehk ka mõtetest oma võimu tugevdamiseks institutsionaalsete ümberkorralduste abiga. Küll on asjakohane vaadata iga muutuse idee argumente, mitte neid värvika meedia-kajastuse põhjal kergekäeliselt sildistada.

Mitmekesisust ja muutuvust kujundlikult kokku võttes saab populismi võrrelda maiustuste või meelemürkidega. Need võivad mõõdukalt kasutamisel teha elu meeldivamaks või värvikamaks, ent nad ei asenda toitu ja nendega käivad kaasas ülekasutamise või lausa sõltuvusesattumise ja pilgu hägustumise riskid. Pluralismivastane populism on aga otsekui tugev uimasti, millel on laastavad tagajärjed ja mille haarest vabaneda on väga keerukas. Loodetavasti suudame nii Eestis kui laiemalt Euroopas ja läänemaailmas

piisavalt kainena püsida ja samas ära kasutada uute jõudude positiivseid võimalusi. Mülleri raamat on meile selles hea abimees.

Leif Kalem

SISUKORD

Eessõna 15

MIS ON POPULISM?

Sissejuhatus. Kas kõik on populistid? 27

1. Mida populistid ütlevad 34

2. Mida populistid teevad ehk Populism võimul 83

3. Kuidas populistidega toime tulla 127

Kokkuvõte. Seitse teesi populismist. 159

Tänuavaldused 162

Järelsõna. Kuidas mitte mõelda populismist 165

EESSÕNA

See raamat ilmus esmakordselt 2016. aasta suvel. Sestsaadik on üht-teist juhtunud. Mõni neist juhtumistest võib anda meile veelgi õppetunde, kuidas populismist mõelda – ja kuidas sellega võidelda.

Kui Donald Trumpi ametisseastumiskõne autori sihiks oleks olnud luua mõni põhjanev populismiõpik, siis ei saa salata, et see läks tal hiilgavalt korda. Kõne kuulajale võiks andeks anda, kui ta oletaks, et Ameerika Ühendriigid on alles äsja vabastatud võõrvõimu valitsuse alt. President kuulutas, et pärast Washingtoni okupeerinud vihatud ja võõra *establishment*'i kukutamist valitseb nüüd jälle rahvas.

Kõik populistid vastandavad „rahva” korrumpeerunud, ainult omakasu taga ajavale eliidile, nii nagu Trump. Aga mitte igäüks, kes võimsaid isikuid kritiseerib, ei ole populist. See, mis populistit tõeliselt eristab – ja see on siinse raamatu keskne väide –, on tema kinnitus, et ainult tema esindab tõelist rahvast. Nagu Trump selgitas: kuna täidesaatev võim on nüüd tema käes, on valitsusohjad rahva käes. Seeläbi antakse mõista, et igasugune opositsioon on lubamatu – kes on Trumpi vastu, see on rahva vastu. See on sügavalt autoritaarne muster, mis on meile juba tuttav juhtide juurest nagu Hugo Chávez, end ise illiberaaliks tituleeriv Ungari peaminister Viktor Orbán ja Türgi president Recep Tayyip Erdoğan. Enam selgemini ei oleks Trump saanud maailmale öelda, kui ohtlik ta demokraatiale tõesti on.

Chávez armastas loosungit „Chávezega valitseb rahvas”. Iroonilisel kombel tähendab see rahva võrdsustamine tema ühe ustava esindajaga, et populist ei võta lõppkokkuvõttes vähimatki poliitilist vastutust. Trump teeskleb olevat kõigest rahva eheda tahte kõrgeim täidesaatja. Samamoodi reageeris Erdoğan 2016. aasta suve riigipöördekatse järel-lainetuses oma surmanuhtluse taastamise kava igasugusele kriitikale väitega: „Loeb ainult see, mida minu rahvas ütleb.” Mis sellest, et tema ise oli „oma rahvale” teatanud, mida ütelda; mis sellest, et tema ise on jätkuvalt rahva hääle ainus legitiimne tõlgendaja. Eriarvamus muutub juba definiitsiooni poolest ebademokraatlikuks. Ja kõik kontrolli- ja tasakaalumehanismid – mis demokraatlikus võimude lahususe süsteemis on täiesti normaalsed – osutuvad lihtsalt takistusteks rahva tahte realiseerimise teel.

Mõned liberaalid on naiivselt lootnud, et Trump annab ühel hetkel selgelt märku soovist lõhestatud maad „ühendada” ja „tervendada”. Pärast valimisi säutsus Trump sõnumeid nagu „Me ühendame ja me võidame, võidame, võidame!”. Oma ametisseastumiskõnes manas ta silme ette pildi „ühendatud” ja „peatamatust” Ameerikast. Õigupoolest kõnelevad kõik populistid lakkamatult „rahva ühendamisest”. Aga see on alati ühendamine rahva tingimustel – või muidu. Nagu Trump ütles ühes vähe tähelepanu pälvinud kampaaniakõnes (millest siinses raamatus hiljem veelgi juttu tuleb) juba maikuus: „Ainus tähtis asi on rahva ühendamine – sest need teised inimesed ei loe.” Teisisõnu – isegi kui inimesed igast mõeldavast õiguslikust ja

moraalsest vaatepunktist on õiged kodanikud, võib nende staatus tõeliselt rahva hulka kuuluvate isikutena sattuda kahtluse alla, kui nad ei jaga populistide nägemust sellest, kuidas rahvas täpselt peaks kokku tulema.

Iga populist püüab ühendada *oma* rahvast – ainsat ehe-
dat rahvast –, hoides vindumas vastuolusid nendega, keda ei käsitata osana „tõelisest Ameerikast”, „tõelisest Türgist” jne. Polariseerumine ei ole populistide silmis probleem – see on võimu kindlustamise vahend. Niisiis on ülimalt naiivne mõelda, et varem või hiljem „sirutab populist vastaspoolele käe”. Konflikt on populistide silmis lausa hea, niikaua kui neil õnnestub konflikti (ja eriti käimasolevaid kultuurisõdu) ära kasutada demonstreerimaks ikka ja jälle, kes on „tõeline rahvas” – ja kui võimas ta on.

Siiski ei ole uudised läbinisti halvad. Ma usun, et me oleme 2016. *annus horribilis*’est ka mõne tähtsa konstruktiivse õppetunni saanud. Paljudele võib näida ilmne, et siinses raamatus analüüsitav nähtus saab muutuda ainult tugevamaks: lõppude lõpuks kuuleme ja loeme neil päevil praktiliselt iga päev „ülemaailmsest populismilainest”. Siiski ei kirjelda fraas „globaalne *establishment*’i-vastane meelsus” poliitilist reaalsust neutraalselt. Seda – ühes teatud liiki doominoefektiga – on jõutanud populistlikud liidrid ise. 2017. aasta jaanuaris hüüatas Marine Le Pen Euroopa populistide kokkutulekul Saksamaal Koblenzis, et „2016 oli anglosaksi maailma ärkamise aasta. Ma olen kindel, et 2017 saab aastaks, mil ärkab mandri-Euroopa.” Nigel Farage – keda metafoorid doominotest ja tühipaljastest

lainetest ei rahulda – kõneles „tsunamist” ning, kujundeid vabalt segades, kiitis Itaalia valijaid, kes peaminister Matteo Renzi konstitutsiooniparandusi tagasi lükates olevat andnud Euroopa pihta „basuukist” tuld.

Need värvikad – ja rohkem või vähem maitsetud – kujundid on sügavalt eksitavad. Farage ei kutsunud Brexiti esile ainuisikuliselt. Selleks et „lahkumine” realiseeruks, vajas ta tooridest liitlasi nagu Boris Johnson ja Michael Gove – viimast vahest rohkem kui kedagi teist. Lõppeks peeti Johnsonit ennastki väheke ekstsentriliseks tegelaseks, sellal kui Gove mõjus intellektuaalse raskekaallasena valitsuses (ta oli olnud haridusminister ja justiitsminister). Kui Gove ütles, et kodanikud ei tohiks eksperte usaldada, siis see juba tähendas midagi – lõppude lõpuks oli ju Gove ise ekspert. Mis veel tähtsam, Brexit ei olnud lihtsalt jalge alla tallatute spontaansete *establishment*’i-vastaste meeleolude tagajärg; euroskeptitsismi, mis kunagi oli olnud üks Suurbritannia konservatiivide marginaalne positsioon, olid aastakümnete pikku toitnud tabloidid ja David Cameroni taolised poliitikud, kes ei uskunud küll EL-ist lahkumisse, kuid korrutasid oportunistlikel põhjustel üha edasi käibeväljendeid selle kohta, kui paha Brüssel ikka on.

Seesama argument kehtib ka teisel pool Atlandi ookeani. Trump ei võitnud mitte mingi kolmanda, populistliku partei autsaiderist kandidaadina. Kui Farage’il olid tema Johnson ja tema Gove, siis Trump võis loota *establishment*’i kuuluvate vabariiklaste nagu Newt Gingrichi (veel üks *bona-fide* konservatiivne intellektuaal), Chris Christie ja

Rudy Giuliani õnnistusele. Tõsi küll, paljud juhtivad vabariiklased seisid kinnisvaraärimehe tõusule vastu. Aga partei ei öelnud temast kordagi lahti, ja parteiisus jääb valimiste tulemuse seletamisel ainuliseks ülekaaluka tähtsusega teguriks: 90% ennast ise vabariiklastena määratlevaist valijaist hääletas Trumpi poolt. Ei ole liiga fantastiline öelda, et mõned neist oleksid hääletanud Trumpi poolt täpselt samamoodi, nagu ameeriklased varem on hääletanud näiteks riigi lunastajaks hakanud ärimehe Ross Perot' poolt (kelle kandideerimine kolmanda partei all aitas Bill Clintonil 1992. aastal võita). Lühidalt: ilma vabariikliku parteita ei oleks Trump praegu president.

Doominote ja lainete kujund on ühe vastupidise näite varal juba empiirilisel kahtluse alla seatud. Austrias, kus 2016. aasta valimistel oli laialdaselt ennustatud äärmusparempoolse populisti Norbert Hoferi võitu, saavutas tema asemel võidu hoopis rohelisi esindav poliitik Alexander Van der Bellen. See võiks vahest näida kõigest väikese väärtusena suures populistlikus trendis, kuid tegelikult sisaldub siin tähtsaid õppetunde kogu Läänele tervikuna. Paljud konservatiivsed poliitikud astusid sõnaselgelt Hoferi vastu välja; eriti kehtis see kohalike omavalitsusjuhtide ja teiste provintsi poliitikute puhul, kellel oli maakohtades elavate austerlaste seas usaldust, mida Viinist korraks kohale sõitnud roheliste juhtidel selgesti ei õnnestunud äratada. Lõhe populistlikuks kiskuvate maakohtade ja liberalismile ustavaks jäävate linnade vahel – lõhe, mis tuli nii selgelt ilmsiks Brexiti ja Trumpi valimise juures – ei ole vältimatu. Veel

enam, Van der Belleni kampaania mobiliseeris palju kodanikke, et need otsiksid kontakti inimestega, keda nad tavaliselt ei kohta. Nad isegi trükkisid lehekesi õpetustega, kuidas Hoferi toetajatega konstruktiivselt rääkida – näiteks mitte hakata neid otsekohe ksenofoobias ja rassismis süüdistama. Populism ei ole peatamatu.

Niisiis on ülitähtis mitte jääda liiga ainitiselt jahtima populistlikke ja ekstremistlikke parteisid. Me peame hoidma silma peal ka teistel poliitikutel ning panema eriti valvsalt tähele, kas konservatiivid on valmis tegema muutööd. Samuti peame andma endale aru, et mõnikord muutuvad nimeliselt peavoolu kuuluvad kristlik-demokraatlikud parteid populistlikuks ja löövad seeläbi uppi puhta vahetegemise „*establishment*’i” ja tema vastaste vahel. Orbáni partei Fidesz ei olnud mitte alati populistlik ega teinud 2010. aastal ka kampaaniat populistlikul platvormil; alles pärast valimisi muundus Orbán sügavalt ebaliberaalseks, EL-i vastustavaks liidriks, kes on süstemaatiliselt õõnestanud oma riigis seaduste võimu ja demokraatiat. Samamoodi näitas Jarosław Kaczyński Õiguse ja Õiguse partei 2015. aasta sügisel valimistel mõõdukat nägu ainult selleks, et enamuse võitnult end paljastada täielikult populistliku parteina ja astuda Orbáni jälgedesse.

Selge on, et populistidele vastu astumiseks mingit ühtset imerohtu ei leidu. Ei ole käsiraamatut, mis annaks kümme kiireks tarbimiseks sobivat, kenasti nummerdatud punkti, kuidas populistidest jagu saada. Aga me ei ole ka päris kõiki orientiire kaotanud ega abitud. Julgustage teisi poliitiku